

Drs. K. Blok

Milieubeleid in een hogere versnelling

Gespreide verantwoordelijkheid in het milieubeleid begint bij de burger in zijn rol als consument. Maar de problematiek is zo groot dat de overheid voorlopig nog een belangrijke taak houdt. Meer dan ooit is aandacht nodig voor internationale aspecten van het milieubeleid.

Sinds het begin van de jaren zeventig is er in Nederland sprake van een 'milieubeleid'. Mede naar aanleiding van een aantal internationale conferenties is het leefmilieu onderwerp geworden van ambtelijke bemoeienis en politieke besluitvorming. Na een jaar of vijftien milieubeleid kan geconstateerd worden dat er ongetwijfeld vooruitgang is geboekt maar dat er daarnaast nog geweldig veel moet gebeuren. Zo is bijvoorbeeld de vervuiling van het oppervlaktewater met organische stof redelijk teruggedrongen, maar staat de bestrijding van de vervuiling met fosfaten en zware metalen nog in de kinderschoenen. De luchtverontreiniging met stofdeeltjes is sterk gereduceerd, de bestrijding van de zwaveldioxide-emissies is halverwege, terwijl de aanpak van de stikstof-oxiden feitelijk nog op gang moet komen.

Mede onder invloed van het minister-schap van Winsemius is er in het milieubeleid een zekere structuur gebracht. In de visie van deze minister doorloopt elk mi-

lieuprobleem een aantal fasen variërend van signalering tot beheersing.¹ Het beleidsgebied wordt opgedeeld in een aantal thema's, waarbij de meeste aandacht uitgaat naar 'verzuring' en 'vermesting'. Deze problemen bevinden zich in de visie van het Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (VROM) – terecht – in een fase waar ingrijpen noodzakelijk is.

De structuur van het milieubeleid is niet onbelangrijk en een goed management ervan noodzakelijk. Toch moeten we ons niet verliezen in een teveel aan aandacht voor de vorm van het beleid, waarbij de inhoud – in de vorm van praktische maatregelen – op de achtergrond raakt. In het volgende zal ik dit dan ook benadrukken. Daarnaast is er met de door Winsemius voorgestelde structuur ook iets principiële fout: een milieuprobleem begint pas aan zijn 'beleidscyclus' zodra het er is, zodra het is gesignaleerd. Het voorkomen van milieuproblemen vereist een tijdiger aanpak. Helaas is dit nog steeds een uitzondering. Voor een dergelijk preventief be-

Drs. K. Blok (1956) is wetenschappelijk medewerker aan de R.U. Utrecht, en manager bij het advies en onderzoeksbureau Ecofus.

1. *Indicatief Meerjarenprogramma Milieubeheer, 1985-1989*. Tweede Kamerstuk 18602, nrs. 1-2.

leid bestaan mogelijkheden die ik zal aangeven.

Allereerst is het goed om na te gaan hoe we als CDA tegen de problematiek aan moeten kijken. Vervolgens zullen we een aantal lijnen aangeven waarlangs het beleid inhoudelijk versterkt kan worden.

Verantwoordelijkheid van maatschappelijke organisaties

CDA-politiek wil zich baseren op gerechtigheid, solidariteit, rentmeesterschap en gespreide verantwoordelijkheid. Hoewel het milieubeleid doorgaans het meest in verband wordt gebracht met het begrip rentmeesterschap vraagt de redactie van Christen Democratische Verkenningen in haar verzoek om dit artikel juist om aandacht voor het begrip gespreide verantwoordelijkheid in relatie tot het milieubeleid. Ideaal gezien zou de zorg om het milieu in gespreide verantwoordelijkheid beleefd behoren te worden door de betrokkenen, zoals bedrijfsleven, boeren, automobilisten en hun belangenorganisaties. Als we de praktijk hieraan toetsen blijkt er een grote kloof tussen de leer en het leven te gaten. Door organisaties van de industrie en ook door het Ministerie VROM wordt graag hoog opgegeven van de aandacht voor het milieu binnen het bedrijfsleven. Onlangs werd hier nog een enthousiasmerende publikatie over uitgegeven.² Verschillende voorbeelden worden opgesomd van door bedrijven op eigen initiatief getroffen maatregelen met een gunstig milieu-effect. Nadere bestudering leert echter dat het veelal incidentele zaken betreft, waarbij het doorgaans gaat om maatregelen die uiteindelijk een positief economisch effect hebben, bijvoorbeeld doordat ze gepaard gaan met een reductie van het grondstoffenverbruik of met energiebesparing. Voor wie thuis is in het bedrijfsleven en de regelmatige confrontaties met het ministerie valt echter geen andere conclusie te trekken dan dat de in het boekje beschreven voorbeelden – weliswaar welkome – uitzonderingen zijn.

Indien door VROM een nieuwe maatregel wordt aangekondigd, bijvoorbeeld een wet of vooral een – meer concrete – Algemene Maatregel van Bestuur reageert het bedrijfsleven doorgaans met: 'dat is technisch onmogelijk', 'dat is veel te duur', 'dat tast de concurrentiepositie aan' en tenslotte 'dat kost zus en zoveel arbeidsplaatsen'. Daarbij kunnen vaak een veelvoud van argumenten worden aangedragen, zoals het niet honderd procent zeker zijn van een relatie tussen emissie en milieuschade en het feit dat een zeker milieu-effect doorgaans door verschillende categorieën vervuilers wordt veroorzaakt. Het bedrijfsleven weet zich in zijn confrontatie met VROM veelal gesteund door de verschillende sectorministeries zoals Economische Zaken, Landbouw & Visserij en Verkeer & Waterstaat.

Het ministerie VROM bevordert de eigen initiatieven vanuit het bedrijfsleven en gebruikt daarvoor de term 'internalisering van het milieubeleid'. Binnen deze strategie probeert de overheid door regelmatig overleg met de organisaties uit het bedrijfsleven en het sluiten van convenanten de milieusituatie te verbeteren. Een methode die zo op het oog uitstekend past binnen de CDA-gedachte van de gespreide verantwoordelijkheid. Het bedrijfsleven neemt zo immers een stukje eigen verantwoordelijkheid voor het milieubeleid op zich. Echter ook binnen deze strategie bestaat voor het bedrijfsleven voldoende ruimte tot het afzwakken van milieumaatregelen en het traineren van wetgeving.

Kortom: we moeten niet te idealistisch zijn. Een afhoudende politiek van het bedrijfsleven ten aanzien van milieumaatregelen is vanuit de aldaar gangbare filosofie van de beheersing van de produktiekosten voor de hand liggend. Milieumaatregelen kosten doorgaans geld en de goedkoopste manier om deze kosten te vermijden is voorkomen dat ze worden afgedwongen.

2. *Milieutechnologie, meer dan milieu en technologie*, Staatsuitgeverij, Den Haag 1987.

De verantwoordelijkheid van de overheid

Het CDA gaat bij zijn principe van de 'gespreide verantwoordelijkheid' uit van de gedachte dat de verschillende maatschappelijke instellingen en organen een eigen verantwoordelijkheid (kunnen) nemen voor bijvoorbeeld de inrichting van de eigen organisatie. Het handelen vanuit een eigen verantwoordelijkheid van de maatschappelijke organisaties voor het milieu en zeker – om het in de wat ouderwetse terminologie te zeggen – het handelen *coram Deo* is verre van gebruikelijk. Zij zal dat ook blijven zolang de heersende bedrijfscultuur blijft gehandhaafd en er is geen reden om aan te nemen dat die snel veranderd. Het bevorderen van de eigen verantwoordelijkheid van het bedrijfsleven mag op dit moment dan ook geen substituut zijn voor een krachtig overheidsbeleid. Voor een groot aantal van de op ons afkomende milieuproblemen bestaat immers niet de tijd om te werken aan meer structurele oplossingen in de zin van het bevorderen van de eigen verantwoordelijkheid van het bedrijfsleven. De overheid heeft de taak, of beter gezegd de verantwoordelijkheid om regulerend en normerend op te treden.

Het bevorderen van het nemen van eigen verantwoordelijkheid door de maatschappelijke organisaties hoeft hiermee niet aan de kant te worden gezet. Daarbij zijn ook enige lichtpunten te bespeuren.

Milieumaatregelen zullen goedkoper worden dankzij de technologische vernieuwingen.

Zo zal door de voortgang van de technologische ontwikkeling het nemen van milieumaatregelen steeds minder gaan kosten, met name door bestrijding binnen het proces in plaats van na het proces. Verder geeft uitstel voor de veroorzaker van de vervuiling niet uitsluitend winst: nadelen zijn een technologische achterstand en een slechte naam, bij het publiek en zeker bij de beleidspalende en -uitvoerende instanties. De elektriciteitsbedrijven en de spuitbussenfabrikanten kunnen hierover meepraten. Dit mag ook een signaal zijn voor bijvoorbeeld de boerenorganisaties: een coöperatieve opstelling biedt op termijn ook de veehouderij meer voordelen dan de nu nog overheersende pogingen om een adequate mestwetgeving uit te stellen.

Versnelling van het milieubeleid

Als we ons eerst beperken tot de zaken die het milieu in onze directe omgeving bedreigen liggen er belangrijke probleempunten op de volgende gebieden:

- de luchtverontreiniging (vooral de 'verzuring': zure depositie die optreedt als gevolg van de uitstoot van zwaveldioxide, stikstofoxiden en ammoniak);
- de vervuiling van bodem en grondwater door mest;
- de vervuiling van het oppervlaktewater;
- de verspreiding van gevaarlijke stoffen (bijvoorbeeld zware metalen en giftige organische verbindingen) in het milieu.

Op al deze terreinen is op korte termijn ingrijpen noodzakelijk. Het voornaamste en meest effectieve beleidsinstrument hiervoor is normstelling.

We nemen de verzuring als voorbeeld. Een belangrijke stap kan worden gezet door de emissie-eisen voor zwaveldioxide bij raffinaderijen en die voor stikstofoxiden bij elektriciteitscentrales te verscherpen. Op beide gebieden zijn hierdoor vrij vergaande reducties te bereiken. Als argument tegen de maatregelen wordt nogal eens aangevoerd dat de kosten hoog zijn

waardoor de concurrentiepositie van de raffinaderijen en de elektriciteitsintensieve industrie internationaal zou verslechteren. Op deze gebieden is echter onze belangrijkste handelspartner, West-Duitsland, al verder met het treffen van maatregelen. Ook buiten deze specifieke omstandigheid moet aan het argument niet te zwaar worden getild: de concurrentiepositie wordt door een groot aantal factoren bepaald. Er zijn slechts weinig bedrijven waarvoor bijvoorbeeld de elektriciteitsprijsverhoging (minder dan 1 ct/kWh) nodig voor stikstofdioxide-bestrijding cruciaal is.

Spraken we tot nu toe over sectoren waarin door het voorschrijven van technische maatregelen een adequate emissiereductie valt te bereiken, lastiger ligt het met twee andere verzuringsbronnen: de veehouderij (ammoniak uit mest) en het verkeer (stikstofoxiden).

Voor beide geldt dat de reductie van de emissies veel verdergaande technische en economische inspanningen vergt. Een andere overeenkomst is dat voor beide de uitstoot van verzurende stoffen slechts één aspect van de milieuschade is. Voor het autoverkeer speelt verder de directe hinder (koolmonoxide, geluid) en de aantasting van het landschap een rol – uiteraard nog afgezien van de directe verkeersslachtoffers. Bij de mest speelt ook de vervuiling van het oppervlaktewater en het grondwater een rol. Voor zowel het verkeer als voor de veehouderij geldt dan ook dat twee soorten maatregelen nodig zijn: technische maatregelen en beperking van de activiteit.

Bij het verkeer is als technische maatregel in eerste instantie de invoering van de driewegkatalysator van belang. In de veehouderij zijn een aantal maatregelen nodig waaronder stalluchtfiltering, mestinjectie en verwerking van overschotten. Daarnaast is in beide sectoren activiteiteninperking nodig: beperking van de mobiliteit en beperking van de veestapel.

Voor het autoverkeer is een eerste aanzet gegeven in het Mobiliteitsscenario

Randstad. Het is te betreuren dat de minister van Verkeer en Waterstaat dit initiatief door een essentieel onderdeel weg te halen al weer om zeep heeft geholpen.

Bij de eerste serie maatregelen tegen de verzuring, die de laatste jaren zijn genomen, werden met name de elektriciteitscentrales aangepakt. Toen al was in brede kring duidelijk dat een sterkere reductie noodzakelijk is. Dit voorbeeld is ook daarom illustratief dat het aangeeft dat uitstel van dit soort maatregelen geen zin heeft: enige jaren later moeten ze toch genomen worden. Uitstel levert hooguit een tijdelijke kostenbesparing op ten koste van langdurig na-ijlende milieuschade. Zoals al eerder gezegd spelen de sectorministeries een belangrijke rol in het verdragingsproces rond de te nemen milieu-maatregelen. Bij het versnellen van het normeringsproces ligt er dan ook een belangrijke taak voor de Tweede Kamer die de uit het kabinet komende voorstellen dient te corrigeren.

Spreading van de verantwoordelijkheid

De Nederlander staat erom bekend dat hij milieubewust is. Uit een recent onderzoek bleek dat dit slechts in beperkte mate in daden wordt omgezet.³ Toch levert de doorsnee Nederlander nu op een aantal punten een aanzienlijke bijdrage. Als voorbeelden kunnen we noemen de hoge mate waarin papier en glas *ge-recycled* worden. Ook opvallend is dat op dit moment – waarop de fosfaten in de wasmiddelen nogal in het nieuws zijn – er een sterke opleving van de verkoop van fosfaatvrije wasmiddelen plaatsvindt. De Nederlander is kennelijk best bereid de nodige moeite in een beter milieu te steken. Het lijkt mij dan ook zaak om – als we spreken over het spreiden van de verantwoordelijkheid voor het milieu – we beginnen bij de burger in zijn rol als consument. Het afvalbeleid mag in dit verband

3. N. Nelissen e.a.: *De Nederlanders en hun milieu; een onderzoek naar het milieubesef en milieugegedrag van vroeger en nu*, Zeist 1987.

als een goed voorbeeld dienen.

In veel plaatsen zijn experimenten uitgevoerd met het scheiden van afval aan de bron. De burger wordt daarbij gevraagd om het afval in een aantal gescheiden fracties aan te leveren. Meestal waren dit soort experimenten een succes wat betreft de participatie van de burgers. Problemen lagen vaak in de van te voren niet goed ingeschatte problemen met de verdere verwerking van het ingezamelde afval. Verdere aanpak van de afvalproblematiek via gescheiden inzameling – in welke vorm dan ook – lijkt productief.

Ook op het punt van de inzameling van produkten die probleemstoffen bevatten (batterijen, verfresten, afgewerkte motorolie) is door een goed inzamelsysteem succes te boeken. De inzameling van dit huishoudelijk chemisch afval is tot nu toe door de meeste gemeenten op de knulligst mogelijke wijze aangepakt. Het afval dient vaak op een onmogelijke tijd op een onmogelijke plaats te worden afgeleverd.

Gemeenten pakken de inzameling van huishoudelijk chemisch afval zeer knullig aan.

De respons is navenant. De lakse houding van zowel de gemeenten als van de landelijke overheid heeft ervoor gezorgd dat een grote hoeveelheid schadelijke stoffen via de afvalstort en de vuilverbranding in het milieu is terecht gekomen. Op dit punt is een beroep op de burger dan ook dringend noodzakelijk. De ervaring in een klein aantal actieve gemeenten geeft aan

dat een hoge respons (meer dan 60%) zelfs op korte termijn goed mogelijk is.

Bij het betrekken van de burger zijn een aantal zaken belangrijk: *duidelijkheid*, *bereikbaarheid* en *continuïteit*. Het is uiteraard belangrijk dat de consument weet welke produkten en welke soorten afval werkelijk milieuschadelijk zijn. Voorlichting is hierbij uiteraard belangrijk. Het is echter niet voldoende. De consument moet ook praktisch in de gelegenheid worden gesteld om zijn milieuvriendelijke intenties in daden om te zetten. Tenslotte moet er een lijn zitten in het beleid. Ad hoc maatregelen die na een eerste tegenslag weer worden ingetrokken zijn desastreus voor de bereidheid van de consument om een bijdrage te leveren.

Produktbeleid

Een reeds lang gekoesterde wens vanuit het milieubeleid is het produktgewijze aanpakken van de vervuiling. Van belang daarvoor is een goede kennis van de milieueffecten van produkten, zowel bij de fabricage, bij het gebruik en als afval. De afgelopen tien jaar is de kennis over de wijze waarop produkten worden gemaakt, de stoffen die erin zijn verwerkt en de eventuele schadelijke effecten die deze stoffen kunnen hebben sterk toegenomen. Dit maakt het mogelijk om op dit moment per produkt vrij effectief aan te geven in hoeverre het schadelijk voor het milieu is.

Dit maakt het in principe mogelijk om een produktbeleid te gaan voeren. Dit beleid kan uit een tweetal componenten bestaan:

- via wettelijke regelingen;
- via consumentenbeïnvloeding.

Ook hier geldt weer dat de te volgen beleidslijn af dient te hangen van de schadelijkheid van de stof. De meest schadelijke stoffen dienen direct van de markt te worden geweerd; het gaat hier bijvoorbeeld om produkten die cadmium, lood of polychloorbifenylen bevatten. Ook bij andere schadelijke stoffen kan een direct

verbod voor de hand liggen indien toepassing geen enkel belang dient. Als voorbeeld kan dienen de volslagen nutteloze toepassing van PVC als verpakkingmateriaal.

Daarnaast is de beïnvloeding van de consument bij de keuze uit verschillende produkten van belang. Zoals al eerder vermeld kan de voorlichting hierbij een krachtig middel zijn. Voorwaarde is wel dat de consument aan het produkt kan zien in hoeverre dit schadelijk is. Een duidelijke etikettering is hiervoor het geëigende middel.

Een ander middel om de keuze voor een bepaald produkt te beïnvloeden is de heffing. Vaak is het echter moeilijk om de goede hoogte te bepalen. Een te hoge heffing kan prohibitief zijn voor een bepaald produkt en in feite gelijk staan aan een verbod, terwijl een te lage heffing geeft effect heeft. Een heffing kan met name nuttig zijn wanneer voor een bepaald schadelijk produkt alternatieven niet direct voorhanden of duur zijn. Op dit moment valt dat bijvoorbeeld te overwegen voor chloorfluorkoolwaterstoffen. Op een punt als de verwijdering van fosfaat uit wasmiddelen is een niet-prohibitieve heffing echter zinloos.

Produktbeleid kan ook preventief zijn. Noodzakelijk is dan produkt *impact assessment* (effect-rapportage) waarbij van 'verdachte' produkten van te voren wordt bepaald in hoeverre ze schadelijk voor het milieu zijn.

Flankerend economisch beleid

Een verdergaande vorm van preventief beleid vraagt koppeling aan het economisch beleid.

'Vooruitgang en economische groei zijn vijanden van het milieu' – een veel gehoorde stelling. In haar meest algemene zin is ze niet waar maar soms komen we de samenhang toch tegen. Zo is het niet halen van de reductiedoelstelling voor stikstofoxiden van het Ministerie VROM een zeer direct gevolg van de opleving

van de economie sinds 1983. De vooruitgang van de technologische ontwikkeling houdt naast nieuwe mogelijkheden ook nieuwe bedreigingen voor het milieu in. Zo kan de vooruitgang in de kunststof-technologie, waarbij de integratie van meerdere plastics een belangrijke plaats inneemt de mogelijkheden tot *recycling* van kunststof de nek omdraaien. Toepassing van een keramische automotor met hoge verbrandingstemperaturen zal de uitwerp van stikstofoxiden verhogen.

Om te voorkomen dat er straks nieuwe problemen bij komen, die weer via de milieubeleidscyclus moeten worden opgelost is het zaak om het economisch ontwikkelingsbeleid te flankeren met een preventief milieubeleid: de economische stimuleringsinstrumenten moeten gepaard gaan met gelijksoortige maatregelen die de negatieve milieu-effecten tegengaan.

Een voorbeeld van een innovatiestimulerende maatregel zijn de Innovatie Onderzoeksprogramma's (IOP's). Zo kan in elk IOP een onderdeel worden opgenomen dat specifiek de – vaak ook positieve – milieu-effecten van een ontwikkeling bestudeert. Ook kan apart ontwikkelingswerk worden uitgevoerd naar technieken die de negatieve milieu-effecten van een nieuwe techniek beperken.

Ook het per sector gevoerde economische beleid zou gekoppeld kunnen worden aan milieubeleid dat per sector de milieuproblematiek aanpakt. Kijken we naar de algemene stimuleringsmaatregelen dan moeten we constateren dat het wel bijzonder wrang is dat juist nu de milieuen energietoelagen van de WIR (Wet Investeringsrekening) zijn afgeschaft. We roepen daarbij in herinnering dat de WIR is ingevoerd als selectief investeringsbevorderend instrument naar aanleiding van de Nota inzake de Selectieve Groei van – toen minister van Economische Zaken – Lubbers uit 1976. Het is niet per se noodzakelijk om de WIR-toelagen te handhaven. Wel is het dienstig om te zoeken naar andere instrumenten om het milieuvrien-

delijke karakter van investeringen te bevorderen.

Globale bedreigingen

Kijken we naar de toekomst dan is het voornaamste punt dat de aandacht trekt de internationalisering van de milieuproblematiek. Op Europese schaal is dit al duidelijk geworden door de zure-regenproblematiek en de bovenregionale gevolgen van het ongeluk met de kerncentrale in Chernobyl.

De voornaamste bedreiging op wereldschaal is de kooldioxideproblematiek. Emissie van kooldioxide (koolzuurgas, CO₂) is een praktisch niet te vermijden gevolg van het verstoken van fossiele brandstof, het meest bij steenkool, het minst bij aardgas. Kooldioxide in de atmosfeer veroorzaakt het zogenaamde broeikas-effect: de warmte-uitstraling van de aarde wordt minder, waardoor de temperatuur van de aarde langzaam stijgt. Bij een verdubbeling van het kooldioxidegehalte in de atmosfeer, die halverwege de volgende eeuw kan optreden zal de aarde naar de beste schattingen gemiddeld 2-3 °C in temperatuur zijn gestegen. Neveneffect hiervan zijn het stijgen van de zeespiegel en sterke klimaatsveranderingen. De enige werkbare oplossing is het beperken van het verbruik van fossiele brandstoffen.

Een ander probleem is de afbraak van de ozonlaag door de uitworp van chloorfluorkoolwaterstoffen (freonen). Freonen zitten niet alleen in spuitbussen maar komen ook vrij bij de productie van geschuimde kunststoffen en worden gebruikt als koelmiddel – onder andere in koelkasten. De reductie van de ozonlaag leidt tot een toename van de ultraviolette straling aan het aardoppervlak en daarmee tot een verhoging van het aantal huidkankergevallen.

Daarnaast kunnen genoemd worden de teruggang van het tropisch regenwoud (op dit moment is al 40% verdwenen) en de toenemende neiging van de Westerse

wereld om de landen in de Derde Wereld met de eigen stromen chemisch afval op te zadelen. En niet alleen chemisch afval: ook bestrijdingsmiddelen die in ons land al sinds jaar en dag verboden zijn (onder andere dieldrin) worden nog steeds geëxporteerd naar de Derde Wereld. Naar schatting eist het gebruik van deze middelen in totaal 10.000 à 60.000 doden per jaar.

Er is vaak een sterke samenhang tussen deze problemen. Zo tasten de chloorfluorkoolwaterstoffen niet alleen de ozonlaag aan, maar leveren zij tevens een bijdrage aan het broeikas-effect. Hetzelfde geldt voor de afbraak van het tropisch regenwoud. De ontwikkeling van de Derde Wereldlanden vraagt een zekere groei van het energieverbruik wat een bijdrage levert aan de kooldioxideproblematiek. Door de grote economische problemen van veel Derde Wereldlanden is de aandacht voor de milieuproblematiek vaak nog geringer dan in de Westerse wereld. Export van bijvoorbeeld chemisch afval zal dan ook met grote zekerheid leiden tot een bodemverontreinigingsprobleem vergelijkbaar met wat we nu in Nederland kennen.

Om tot een oplossing te komen zijn wereldwijd grote inspanningen noodzakelijk. Zo moet het wereldenergieverbruik vanaf het jaar 2000 met een tempo van circa 1% per jaar dalen om de temperatuurstijging nog enigszins (tot circa 2 °C) in de hand te houden.

Ook een commissie van de Verenigde Naties onder voorzitterschap van de Noorse premier Brundlandt heeft recent aandacht gevraagd voor de toenemende globale bedreigingen.⁴ Deze aandacht is meer dan ooit nodig. Afgezien van de noodzaak tot internationaal overleg en afspraken zijn er een aantal routes waarop Nederland een bijdrage kan leveren.

4. *World Commission on Environment and Development, Our Common Future*, Oxford University Press, april 1987.

- Nederland levert een bijdrage van ruwweg 1% aan het wereldenergieverbruik, de emissies en dergelijke, Nederland zal dan ook minstens zijn 1%-steentje moeten bijdragen aan de oplossingen, bijvoorbeeld aan de beperking van het energieverbruik. Zo moet er nu een route uitgestippeld worden om op een termijn van enige tientallen jaren tot een aanzienlijke beperking van het fossiele energieverbruik te komen.
- Er moet niet te lang gewacht worden op wereldwijde afspraken. Elk land kent zijn eigen reguleringscultuur en maatregelen die in het ene land effect hebben hoeven dit niet noodzakelijkerwijs ook in andere landen te hebben. Begaanbaar in dit verband is de ook in EG-verband overwogen twee-snelheden-route. Als er geen wereldwijde overeenstemming is te bereiken kan geprobeerd worden om met een beperkt aantal landen tot een voorlopig akkoord te komen.
- Er moet een verbod komen op de export van milieuproblemen, vooral in de vorm van chemisch afval, naar de Derde Wereld.
- Bij de ontwikkelingssamenwerking moet veel meer aandacht komen voor de milieuproblematiek in de Derde Wereld. Er wordt reeds gewerkt aan er een milieu-toetsing van ontwikkelingshulp-projecten. Daarnaast is meer aandacht nodig voor specifieke projecten die de milieuvervuiling tegengaan.

Conclusies

De overheid heeft voorlopig nog een belangrijke taak in het zorgen voor een veiliger milieu. Het betrekken van het bedrijfsleven is een kwestie van lange adem. Nieuwe maatschappelijke organisatievormen moeten hiervoor worden gezocht.

Hoofdpunt is dat er met grote spoed wordt gewerkt aan het voorschrijven van een aantal technische maatregelen onder andere ter beperking van verzurende emissies en lozingen van gevaarlijke stoffen. Daarnaast is met name bij het verkeer en de mestproductie een activiteitenbeperking noodzakelijk.

Er zijn een aantal lijnen die daarnaast voor een versterking van het milieubeleid kunnen zorgen:

- het actiever betrekken van de burger;
- produkt-gericht beleid;
- het economisch stimuleringsbeleid begeleiden door een aanvullend beleid ter beperking van negatieve milieueffecten.

Tenslotte zijn er een aantal milieuproblemen op wereldschaal, die om grote aandacht vragen en nu reeds aanleidingen dienen te zijn voor aanvullend beleid.

